

Għalkemm kulhadd jaf bil-qubbajt u l-qagħaq ta' l-ghasel irridu niftakru li bħal kull haġ' oħra, dawn ma kinux minn dejjem kif nafuhom issa, imma xorta kienu meqjusin bħala helu għal-okkażjonijiet speċjali. Fil-kuntest ta' l-imghoddi, il-kelma "helu" ma kinetx l-istess haġa ta' issa. Issa, fi zmienna, il-hlewwiet saru haġa komuni, jinxtraw kullimkien bil-gzuz, imma dari dejjem kienu għal-okkażjonijiet speċjali u, billi kien hawn faqar generali mhux kulhadd kien jista' jixtri addoċċ. Ukoll, sa qabel it-tieni gwerra dinjija li għal twelid jew gherusija, xi familji kienu jixtru pakkett gallettini kien ikun lussu u kien idum go dixx ċkejken tal-EPNS (*Electroplated nickel silver*) lewn il-fidda magħluq fil-vetrina u jdumu jieħdu waħdiet minnu għal mal-grokk li kien jinghata lil min kien jiġi d-dar jifirhilhom b'xi rigal ċkejken. Familji oħrajn kienu jagħmlu l-biskuttini huma jew jixtruhom lesti.

Il-hlewwiet tan-nies komuni ta' l-imghoddi kienu frott frisk jew bażi ta' għasel, ġulepp tal-harrub, żbib jew passulina u tin taċ-ċappa, b'xi tahwir ta' ilma żahar, lewż, ġilġlien, busbies, qxur tal-laring, rand u hwawar oħra. Għalkemm iz-zokkor mill-ivant xtered fil-Mediterran mill-Għarab, kien jiswa l-flus u jużawh biss dawk li jistgħu jhallsu. Ma kienx zokkor abjad raffinat kif nafuh issa imma aktar skur u għamla minnu kienet magħrufa aktar bħala għasel iswed; tabilhaqq meta ngħidu qagħaq ta' l-ghasel inkunu qed nitkellmu minn qagħaq mimlijin b'dan l-"ghasel iswed" li huwa prodott mill-kannamiela taz-zokkor u mhux tan-naħal. L-ghasel tan-naħal kien hawn f'Malta sa minn żmien l-Għarab imma ma kienx biżżejjed għall-hlewwiet li kien hemm b'żonn għal min jista' jhallas, anzi fi żmien l-Ordni kienu jimpurtaw għasel minn barra.

IL-QUBBAJT Meta daħal sewwa z-zokkor, beda jintuża f'bosta hlewwiet, fosthom il-karamelli. Karamelli m'huma xejn aktar hlief zokkor mahruq u, għalkemm dari kienu jinkorporaw miegħu ġulepp tal-harrub, ta' zmienna huwa biss zokkor mahruq. Dan iz-zokkor mahruq huwa l-baży tal-qubbajt iswed għax, meta bdew jużaw iz-zokkor għall-karamelli, bdew ukoll iżidu miegħu hafna ġilġlien, lewż u gellewż inkaljat u l-kumplament.

Il-qubbajt beda diehel f' Malta minn Sqallija wara li hemm kienu dahhluh l-Gharab. L-Isqallin jafuh bhala *cubaita* mill-kelma Gharbija, u dak li jahdem il-qubbajt, ukoll f' Malta, kien jissejjah *cubaitaro*. Gie li xi hadd sinjur kien ihalli legat bi flus biex fil-festa ta' xi qaddis li tieghu kien ikun devot, jitqassmu b'cejjeċ ċkejtna tal-qubbajt lid-devoti prezenti fil-knisja.

Fis-seklu dsatax spiċċaw l-attakki u l-invażjonijiet tal-pirati fil-gzejjer Maltin. Zdieđu l-fortifikazzjonijiet mill-awtoritajiet Ingliżi li minn Malta ghamlu fortizza. Ghalhekk kien hawn aktar sens ta' sikurezza u l-manifestazzjonijiet esterni tal-festi li bdew jizdieđu flimkien mal-vari tal-proċessjonijiet, armar tal-festi u baned. Hlief fi zmien tal-pesta jew diżastri oħra, in-nies kienu jingabru bi hgarhom għall-festi u fejn ikun hemm il-folol dejjem issib bejjiegha ta' kull xorta ta' ikel u xorb skond iż-zminijiet, fosthom ukoll dawk tal-qubbajt.

Biċċiet ta' qubbajt kienu jużawhom bħallikieku qegħdin iqassmu l-helu fil-festi li kienu jsiru fi knejjes żgħar, meta fil-legati kien jithalla fond biex minnu jhallsu l-qubbajt imqassam b'cejjeċ lil dawk li jattendu. Ukoll insibu li fost spejjeż imħallsin għall-festa gie li kien ikun hemm imniżżel il-hlas ta' b'cejjeċ ta' qubbajt imqassam lill-abbatini (li f'dawk iż-zminijiet kienu kjeriċi minuri) li jkunu ghamluha ta' akkolti u ċensiera.

Dawk li kienu jahdmu l-qubbajt għall-festi kienu jarmaw kaldaruni kbar fuq kwiener bil-faham tal-kannol (aktar tard spiritieri tal-pitrolju), li fihom kienu jaharqu z-zokkor. Minhabba s-shana u d-dhahen dan ix-xogħol kien isir barra f'xi bitha mgħottija bil-ħsajjar. Maz-zokkor kienu jzidu hwawar waqt li dan ikun qed jagħli u jsir kannella u jhawwduh b'injamiet twal qishom mgħaref. Meta z-zokkor jinħall kienu jferrgħuh mill-kaldarun għal fuq irħama f'wiċċ ta' bank jew mejda, u hawn ikomplu jagħgħnuh b'idejhom u jzidu miegħu il-gellewż inkaljat, gilgħien u ngredjenti oħra waqt li jkun għadu shun u jfuħ. Fi zmienna, għat-taħwid u l-ghagna jużaw makkinarji bħal *mixer*. Qabel ma tibbies iqassmu t-tahlita fil-forom qishom kaxxi bla qiegh u bla wiċċ, imma fuq gewwa jiksuhom bil-karti bojod jew imlewwna jew "tal-fidda" u wkoll saff ta' ostji fuq għewwanett biex, meta jibred kollox, il-qubbajt ma jibqax imwahhal, u jkun lest blokki għall-bejgh. Il-qubbajt abjad ikun artab u aktar

raffinat bil-ghasel, lewż u ngredjenti ohra, kulhadd bit-tahlita tieghu. It-Taljani ghadhom jahdmu ghamliet ta' qubbajt abjad u artab ċkejken li jghidulhom *torrone* u jbieghuhom bhal hlewwiet fil-pakketti u kaxxi.

Filwaqt li bejjiegha ohra fil-festi jarmaw tilar jew jiggerrew bil-qfief, kif ukoll jahmu jew isajru ftajjar, imqaret, qastan u ikel iehor, dak li jbigħ il-qubbajt ikollu kollox speċjali. Il-bank tieghu ikun għoli u jidher minn kullimkien, karatteristika tal-bejjiegh tal-qubbajt tradizzjonali, li fost affarijiet ohra jkollu l-mizien imdendel f'ark ta' l-injam li l-baži tieghu tiffirma l-kexxun għall-flus jew għall-użini. Normalment ikollu wkoll vetrina fuq il-bank biex fiha jqieghed il-qubbajt. Kemm-il darba fuq il-bank ikun hemm mera bil-gwarniċ biex issebbah u tirrifletti d-dwal. Imma hemm raġuni ohra għaliex il-bank tal-qubbajt ikun għoli. Il-bejjiegh kien iġib kollox fuq karrettun xi jum jew tnejn qabel il-festa biex jarma fejn jaqbilla l-aktar. Aktar kemm jasal kmieni aktar isib post vantaġġuż fil-qalba qrib il-knisja, għax tal-qubbajt ikun hemm aktar minn wiehed. Il-bank ikollu purtiera mad-dawra kollha imma tahtu kien ikollu t-twavel biex matul il-lejl il-bejjiegh jorqod għall-kenn u fl-istess hin joqghod għassa u jbakkar għall-festa. Mieghu, taht il-bank ikun hemm spazju biex jerfa' l-qubbajt. Fi zmienna saru hafna bidliet għax it-trasport huwa aktar faċli u l-affarijiet isir u mod iehor.

Il-bank, bl-ark tal-mizien u tizjin iehor, fl-imghoddi kien ikollu wkoll lampa jew fanal. Minflok lampa tal-pitrolju kien ikollu wahda tixgħel bil-gass ta' l-aċitelena. Dan il-gass kien isir billi fil-baži tal-lampa kien jitqieghed l-hekk imsejjah "faham abjad" (*Calcium carbide*) li fuqu kien ikun hemm kompartment bl-ilma. L-ilma jqattar fuq dan il-faham abjad u minnufih jibda hierēg minnu l-gass li jghaddi minn pajp dejjaq u meta jixegħluh jixhet dawl mill-aktar abjad u qawwi. L-istess dawl ta' l-aċitelena kienu jgorrh bhal fanal fuq lasta waqt li jkun għaddej il-marc bil-lejl u għal xi zmien kienu wkoll jixegħlu bih xi knejjes minn ġewwa. Imdendlin fuq il-bank, tal-qubbajt kien ikollu wkoll blalen kbar tal-ħgieg fin, ileqqu bhall-fidda jew ilwien ohra. Ghalkemm dawn kienu hemm biex izejnu, originarjament l-iskop tagħhom kien superstizzjoni bil-ħsieb li jgibu r-risq u jbigħdu l-ħażen. Dawn ma kinux

jużawhom f' Malta biss, imma diversi artijiet Ewropej kienu jdendluhom ukoll ġewwa d-dar. Bl-Ingliż nafuom bhala *witch balls*.

QAGHAQ TA' L-GHASEL Fi żmienna dawn il-hlewwiet kulhadd jaf bihom u narawhom is-sena kollha. Hemm min jippronunzja dan l-isem bhala kaghak u oħrajn qagħaq. L-ewwel wieħed jidher li huwa l-aktar antik. Hemm min jghidilhom ta' l-ghasel jew tal-qastanija, u xi kultant qagħaq tal-Milied. L-ghasel ilu magħna mijiet ta' snin, għax ġa jidher li kien hawn fi żmien l-Gharab, u l-ghadd ġmielu ta' mġiebaħ u qolol antiki li hawn imxerrdin fil-gzejjer tagħna, shah jew il-fdalijiet tagħhom, jixhed li l-produzzjoni ta' l-ghasel baqgħet sejra u tiżviluppa sas-sistemi moderni ta' żmienna.

L-ewwel qagħaqiet li saru, tabilhaqq nistgħu nsejnhom ta' l-ghasel, għax dan kien ingredjent li jidhol f'kolli sa miż-żmien meta kien għadu ma kienx beda jintuza z-zokkor. Iz-zokkor daħal fiit fiit maż-żmien u mhux mill-ewwel kien raffinat abjad kif nafu issa. Ukoll meta daħal hawn iz-zokkor fil-bidu, dan kien bi prezz li kien jista' jhallsu biss min kellu l-mezzi. Minbarra dan ta' min jghid li għalkemm ngħidu li l-qagħaq ta' l-ghasel ilumagħna mijiet ta' snin, qatt ma tista' tagħti data, għax min kien jagħmilhom ma kienx jikteb u lanqas kellu għalfejn iniżżel dati; mhux biss, imma min kien jagħmilhom mhux bilfors tahom is-sura, dehra u riċetta eżatt kif nafuha issa, wara kolli fi żmienna l-qagħaq hekk imsejjah ta' l-ghasel ivarja skond min jahdmu. Madankollu nafu li fl-1762 il-qagħaq ta' l-ghasel ġa kellu dehra kif narawha issa, għax fil-pittura ta' Pasquale Leonetti li ġgib din id-data, mal-ħitan tar-refettorju tal-kurja ta' l-isqof fil-Furjana, fost hafna għamliet ta' ikel, frott u ħxejjex, jidhru wkoll il-qagħaqiet ta' l-ghasel.

Ġeneralment ngħidu li dawn isiru għaž-żmien tal-Milied. Hekk kien isir għal diversi raġunijiet. Kienu jitqiesu bhala hlewwiet u fl-imghoddi l-kapriċċi kienu jintrefgħu għal okkażjonijiet speċjali biss. Minbarra tiġijiet jew okkażjonijiet familjari ta' kultant, kienu ġeneralment jagħmlu hlewwiet fil-festi tar-raħal jew liturġiċi għal kulhadd, bhall-Għid il-kbir, l-Għid ta' l-Imwiet u l-Milied. L-ghasel kien jidhol fil-maġġoranza ta' hlewwiet matul is-sena, kif ukoll il-ġulepp tal-harrub, imma fejn jidhlu l-lewż u l-qastan, dawn kienu jsiru l-aktar minn żmien il-harifa sa nofs Jannar,

ghax dak kien iż-żmien meta dawn kienu jidhru f' Malta impurtati minn Sqallija jew bnadi oħra fil-qrib.

Għalhekk għandna l-qagħaq tal-qastanija, ghax il-qastan kien beda jsir parti integrali minn bosta ikel f'dak l-istaġun u kien sar ingredjent importanti fil-qagħaq ta' l-ghasel. Il-patata ma kinetx minn dejjem, anzi bdew jikkultivawha f' Malta wara żmien l-Ordni imma l-qastan kienu jekluh mgħolli u mhawwar ma' l-imbuljuta jew imfarrak jew mithun ma' ikel u hlewriet. Dan minbarra li kienu jinkaljawn u jekluh shun. Fil-qagħaq ta' l-ghasel kien ikun hemm qastan mithun u mhawwar jew tin tač-čappa, xi drabi mħalltin flimkien. Imma sadattant il-Maltin u l-Għawdxin ġa kienu jagħmlu l-ġulepp tal-harrub. Dan kienu jużawn minflok l-ghasel u jhalltuh f' bosta ričetti ta' hlewriet. Meta ngħidu ričetti rridu niftakru li dawn fl-imghoddi ma kinux jinkitbu, ghax il-kitba u l-qari ma kinux għal kulhadd, imma jinzammu fil-moħħ, jingħadu bil-fomm u jghaddu minn ġenerazzjoni għal oħra, b'hekk ivarjaw dejjem skond iż-żmien u min jagħmilhom.

Id-drawwa tal-qagħaq ta' l-ghasel fil-ġzejjer tagħna jidher li oriġnat minn Sqallija. Hemm insibu mijiet ta' bliet, villaġġi u komunitajiet li fl-imghoddi, aktar mil-lum kienu jagħmlu biskuttini u qagħaq karatterističi għal kull wiehed minnhom għal żmien il-Milied, kif ukoll għal festi prinčipali oħra. Minnhom hemm għadd kbir, imma fosthom hemm dawk li jixbhu hafna l-qagħaq ta' l-ghasel tagħna, l-aktar dawk il-qagħaq tagħhom li għandhom il-qasmiet maqtuġhin ippizzjati bħalma kultant ahna naqtuġu l-ghaġina bir-rotta tal-pizzi. Ikunu mimlijin b'tahlitiet mill-aktar varjati, fosthom ukoll tin, intrita, għasel u ġuleppijiet minn diversi sorsi.

Jekk nistaqsu għaliex dan il-qagħaq fl-imghoddi kien aktar assočjat mal-Milied, nistgħu insibu tifsira aktarx sempliči imma li f'it naħsbu fuqha. Għaliex bilfors iridu jagħmlu heġu għal daż-żmien? Niftakru li hemm hlewriet tipiči wkoll għall-Għid il-Kbir, l-Għid ta' l-Imwriet, għalhekk hemm xi fatturi komuni f'dawn l-okkażjonijiet. Għal kull waħda minn dawn il-festi u okkażjonijiet isiru hlewriet, bħall-figolli fil-Għid il-Kbir, għadam fl-Għid ta' l-Imwriet. Waħda mill-fatturi hi li, fl-imghoddi, il-velja, vġili jew lejlet il-festa jew okkażjoni li tkun kien ikun hemm aktar gabra ta' preparazzjoni għall-funzjonijiet liturġiči li kienu jsiru filghodu kmieni.

Sakemm isir il-hin ghal dawn il-funzjonijiet, inkluzi quddisiet f'nofs il-lejl jew kmieni, bosta nies kienu jibqghu imqajmin, u fil-waqt li jghaddu z-żmien f'diversi attivitajiet ta' talb jew logħob, stejjer u għana, dejjem skond fejn kien il-post, kienu jieklu wkoll. L-ikel kien għall-okkażjoni, għalhekk kien jinkludi hlewviet, fosthom, jekk mhux unikament qagħaq ta' l-għasel jew tal-qastanija. Dawn mhux johorġu jixtruhom bħalma naghmlu ahna fi zmienna, imma kienu jagħmluhom fid-djar stess, kulhadd bir-riċetta tiegħu, kif ukoll fil-kunventi jew monasterji.

Il-qagħaq ta' l-għasel li naraw issa m'ghadhux bħall-antiki, id-differenza l-aktar evidenti hi li l-għasel rari jidhol fih, hlief għal min iridu. Il-produtturi li jbigħuh jimlewh bl-għasel iswed li tabilhaqq m'hu għasel xejn, imma prodott li jiġi waqt li jirraffinaw iz-zokkor, li fil-bidu jkun sewdieni kannella. Dan, bl-Ingliż insibuh bħala *treacle* jew *molasses* li jissossistwixxi l-għasel u hlewviet oħrajn fil-mili tal-qagħaq.

Daz-żmien il-qagħaq "ta' l-għasel" insibuh is-sena kollha imma fiż-żmien tal-Milied narawh aktar numeruż. Fl-għaqdiet tal-parroċċ, fil-knejjes u skejjal, kemm-il darba jqassmu qagħaq ta' l-għasel ċkejknin lit-tfal jew lill-membri, bħalma jsir ukoll fil-Għid il-Kbir meta jitqassmu figolli ċkejknin għamla ta' haruf. Hemm ftit hwienet tal-helu li jagħmlu qagħaq ta' l-għasel apposta għall-Milied, li jkunu mzejnin f'xi ġelu mlewwen, bħallikieku figolli. Narawh ukoll jinbiegħ lit-turisti li jeħduh f'pajjizhom bħala helu Malti.

- - - - - oOo - - - - -